

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

1
2024

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:

Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:

Karimov Norboy G'aniyevich

Elektron nashr. 788 sahifa.

E'lon qilishga 2024-yil 7-fevralda ruxsat etildi.

Muharrir:

Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Korea, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d. TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., TAQU katta o'qituvchisi
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Sevil Piriyea Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi

Ekspertlar kengashi:

Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda investitsiyalarning roli va ahamiyati.....	10
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, Zaynutdinova Umida Djalolovna	
Yashil iqtisodiyotga o'tishda konseptual, ilmiy, innovatsion yondashuvning zarurati	16
Gulnora Abdurahmonova	
O'zbekistonda "yashil" iqtisodiyotga o'tish muammolari va uni bartaraf etish yo'llari	22
S. R. Topildiyev	
Milliy strategik maqsadlar: ekologik va bojxona boshqaruvi mexanizmlarining maqbul kombinatsiyasi	28
Muratova Shohista Nimatullayevna	
Green Economy in Tourism in Uzbekistan.....	32
Alieva Makhbuba Toychievna	
Инновационные подходы в сельском туризме: "Зеленые маршруты"	36
Голышева Елена Вячеславовна	
Mamlakatimizda "yashil" iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo'nalishlari	42
Vaxabov Abduraxim Vasikovich, Nazarov Nazirjon Narzilloevich	
To'qimachilik sanoati korxonalarini barqaror rivojlantirish omillari.....	47
A.Yu. Mardanov	
Turizmni qayta jonlantirish strategiyasini ishlab chiqishda turizmni rejalashtirishning istiqbollari.....	52
A'zamov Saidakbarxon Avazxon o'g'li	
O'zbekistonda qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishi asosida barqaror rivojlanishga erishish	57
Abdullayev Elyorbek Odiljon o'g'li	
Barcha tadbirkorlik subyektlariga teng raqobat sharoitini yaratishda soliq imtiyozlarining o'rni	62
Akbarov Akmalxon Akrom o'g'li	
Turistik hududlarning barqaror rivojlanishini baholash metodologiyasida integral baholash ko'rsatkichlarini aniqlashning nazariy jihatlar.....	66
Asraqulov Abduraxmon Sultonovich	
Iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda "yashil" iqtisodiyot va uning ayrim masalalari.....	70
Axunova Shoxistaxon Nomonjanovna, Sultonova Gulbaxor Shoxnazimovna	
Davlatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda qishloq xo'jaligi faoliyatining nazariy tamoyillari va o'ziga xos xususiyatlari.....	74
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich	
Mintaqa iqtisodiyotida agrar soha samaradorligini oshirishning ahamiyati.....	78
Butanova Dilnoza Rustamovna	
Global krizislar va ularning turizm iqtisodiyotiga ta'siri.....	83
Hallakova Barnoxon bahodirjonovna	
Agroturizm faoliyati rivojlanishining xorijiy tajribalari va ularda faoliyatni rivojlantirish modellarining qo'llanilishi.....	95
Husanboyev Sadafbek Yorqinjon o'g'li	
Yashil iqtisodiyotni kreditlashda banklarning o'rni.....	101
Ibragimova Sevara Muxamedjan qizi	
Qurilish materiallari sanoati korxonalari samaradorligini baholash masalalari.....	104
Isayev Jakhongir Muzaffarovich	
Iqtisodiyotni islomiy moliya tamoyillari asosida moliyalashtirish amaliyotini joriy etish istiqbollari	110
Kasimov Baxtiyor Usmanovich	
Oziq-ovqat sanoatida tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning iqtisodiy mexanizmi.....	113
Mahamatova Maftuna	
Turizm xizmatlar bozorida raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini takomillashtirish imkoniyatlari.....	119
Nurfayziyeva Mohinur Zayniddinovna	

Islom moliyalashtirish xizmatlari asosida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish usullari.....	124
Said Po'latov Maxamedovich	
Using Innovative Technologies in Hotels as a Factor of Sustainable Development of Tourism Industry	128
Sayfutdinov Shuxratjon Sultonovich, Egamberdiyev Sirojiddin Sattor o'g'li	
Dorivor o'simliklar yetishtirishning dunyo mamlakatlari iqtisodiyotidagi o'rni va xalqaro bozor savdosida prognozlar.....	135
To'xtabayev Jamshid Sharofiddinovich, Maftuna Ermatova Arslonbek qizi	
O'zbekistonga turistlar tashrifini ko'paytirishda raqamli texnologiyalarning o'rni	142
Toshmurod Kulmanov	
Agrobiznesni moliyaviy quvvatlash va rivojlanish istiqbollari	147
Tursunova Dilnavo Islomovna	
Oziq-ovqat bozorini qandolat mahsulotlari bilan to'ldirishda marketing strategiyalaridan foydalanishni takomillashtirish.....	150
Azlarova Munira Muxammad-Amin qizi	
Yoshlar turizmini rivojlantirish holati va uni takomillashtirish yo'llari.....	159
Allayor Norboyev Ismoilovich	
Biologik aktivlarni baholashning uslubiy jihatlarini takomillashtirish.....	162
Boltayev Abror Sayitmuradovich	
Agrosanoat ishlab chiqarishida innovatsion jarayonlarni tadqiq qilishga uslubiy yondashuvlari.....	168
Dusmatov Begmuhammad Olimjonovich	
Suv resurslaridan samarali foydalanishda suv solig'ining ahamiyatini oshirish	174
Ikramov Nuriddin Kamolitdinovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida innovatsiya va innovatsion faoliyat bilan bog'liq tushunchalarining nazariy masalalari	179
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Temur Olimovich Mamayunusov	
Aglomeratsiya iqtisodiyoti – Agglomeratsiya iqtisodiyoti – hududiy rivojlanishni harakatlantiruvchi omili sifatida	185
Raximbayev Akmal Azatboyevich	
Korxonalarini boshqarish samaradorligini oshirishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish mexanizmlari	190
Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich	
Globalashuv sharoitida turizm sohasida innovatsion faoliyatni rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish	195
Salimov Dilshodbek Davronovich	
To'qimachilik sanoat korxonalarida marketing strategiyasi.....	199
Tillyaxodjayev Azizxon Aloxonovich	
Oziq-ovqat sanoati korxonalari raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	203
Nilufar Umarova	
O'zbekistonda transport xizmatlari ko'rsatilishi tahlili	207
Xasanov Sarvar Ulug'bek o'g'li	
Agrar sektorga jalb qilingan investitsiyalarning sohadagi intensiv iqtisodiy o'sishga ta'sirining tahlili	213
Yangiboyev Sirojiddin Jo'ramurodovich	
Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlarda auditning xalqaro standartlarini qo'llash xususiyatlari	220
Meliyev Isroil Ismoilovich	
Raqamli bank xizmatlarini yanada takomillashtirish: muammolar va yechimlar	227
Melikov Otabek Maxmadiminovich	
Innovatsion iqtisodiyotda inson kapitalining tutgan o'rni.....	232
Abdikarimov Islombek Ibragimovich	
Kimyo sanoati korxonalarini boshqarish modellariga oid zamonaviy tajribalar.....	237
Avulchayeva Feruza Djurakuziyevna	
Задачи предмета «русского языка» на современном этапе	243
Адилова Солияхон	

Tijorat tashkilotlarining investitsiya faoliyati	247
Farhod Mahmudovich Tirkashyev, Asomiddinov Husan Asomiddin o'g'li	
Korrelyatsion-regression tahlil orqali turizm xizmatlari samaradorligini oshirish mexanizmlari.....	252
Gapparov Azim Qayumovich	
O'zbekistonda monetizatsiya darajasi va uni makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri.....	258
Isayev Atabek Djurabayevich	
Prospects for the Development of Bond Circulation in the Capital Market.....	266
Jurabek Sobirov	
Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining rivojlanish holati tahlili.....	270
Kuldashev Sherzod Alimardonovich	
Iqtisodiyotga investitsiyalarni jalb qilish va ularning barqaror iqtisodiy o'sishdagi roli	276
Mamadiyeva Dilrom Ravshon qizi	
Surxondaryo viloyatlarning marketing salohiyatini shakllantirish holati tahlili	280
Mamadjanova Tuyg'unoy Axmadjanovna	
Improving Internal Control System	287
Mexmonaliyev Ulug'bek Erkinjon o'g'li	
Oliy ta'lim xizmatlarini targ'ib qilishda OTMLar veb-saytlari samaradorligini oshirish.....	291
Musayev Bekjon Shukurillayevich	
Korxonaning narx-navo tizimi va narx siyosatini tahlil qilish	298
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhkomovna	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida tibbiyot sohasini moliyalashtirish istiqbollari.....	302
Muxammadiyev Ramz Zoirjon o'g'li	
Xizmatlar ko'rsatish subyektlarida biznes-modellarining raqamli transformatsiyalashuv konsepsiyalari.....	306
N. B. Yahyoxonov	
Mikromoliyaviy xizmatlar ko'rsatuvchi kredit tashkilotlarining samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik tahlili.....	311
Nazarova Muslima Nazarovna	
Sanoat korxonalarida aylanma mablag'lardan foydalanishning ilmiy-amaliy jihatlarini	317
Nurmatov Mirzaakbar Mirzaaliyevich	
Biznesni yuritishda korxonalararo integratsion jarayonlarni rivojlantirish masalalari.....	322
Olimova Nodira Xamrakovna	
O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning moliyaviy mexanizmlari: tahlil va istiqbollar	329
Oppoqxonov Nurmuhammadxon Po'latxon o'g'li	
O'zbekistonda davlat korxonalari transformatsiyasini jadallashtirish yo'nalishlari.....	333
Qahhorov Azizjon Ahror o'g'li	
Aholining turmush darajasini oshirish sharoitida mehnat bozori transformatsiyasining dinamikasi	338
Rahimboyev Muxtorbek Ikrom o'g'li	
Tijorat banklarida iqtisodiy-matematik modellashtirish samaradorligini yanada oshirish usullari.....	341
Raxmanov Mexridin Sindarovich	
Aholi moliyaviy savodxonligiga investitsiya kiritishning ahamiyati.....	345
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna	
Makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda valyuta siyosatini samarali tashkil etish.....	350
Samandarov Zuxriddin Raup o'g'li	
Sharq va G'arb tamaddunida gender qarashlar	355
Samandarova Gulxayo Abduraim qizi	
Imkoniyati cheklanganlarga to'siqsiz turizm xizmatlarini tashkil etish istiqbollari	359
Tilovmurodov Dostonbek Furqat o'g'li	
To'qimachilik korxonalarining inqirozga qarshi boshqaruvida davlat tomonidan tartibga solishning ahamiyati	363
Todjimamatova Mashxura Erkinovna	
Mintaqalarning ekologik-iqtisodiy xususiyatlari va ularning barqaror rivojlanish bilan bog'liqligi	367
Toshboyev Muzaffar Muxtorovich	

Перспективы развития сферы услуг в Узбекистане.....	373
Tsoy Marina Petrovna, Li Marina Rudolfova, Romashkin Roman Anatolyevich	
Opportunities for Bicycle Tourism in Zomin, Bulungur and Bakhmal Districts.....	379
Urozaliev Elyor Shuxrat ogli, Xujamov Bobur bahodir ogli, Saydullayev Abbosjon Murodovich	
Pul-kredit siyosati va moliyaviy inqiroz: uslubiyot va saboqlar	384
Xakimov Dilshodjon Rahmonaliyevich	
Korxonalarda barqaror rivojlanishni tatbiq etish istiqbollari.....	391
Xidirova Marg'uba Rustamovna, Jumayeva Guzal Sherxon qizi	
Telekommunikatsiya korxonalari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	396
Xusanov Ulugbek Nishanovich	
Milliy iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasini kengaytirish imkoniyatlari.....	402
Xuseynova Feruzabonu Mamadaliyevna	
O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari.....	405
Yo'ldosheva Dilnoza G'ayrat qizi	
Необходимость соблюдения этических норм в профессиональной деятельности бухгалтеров	408
Абдуллаханова Гулбахор Саттаровна	
Mintaqalarda kichik innovatsion korxonalarni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari.....	412
Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Axmadjanov Ilyosbek Ilxomjon o'g'li	
Tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishini nazariy masalalari.....	416
Abdulkakimov Zuxrali Tursunaliyevich, Abduraxmonov Sherali Sharifjonovich	
Пути повышения прозрачности бюджета Республики Узбекистан.....	420
Адашов Гайрат Рустамович	
Mamlakatning investitsiyaviy jozibadorligi va uning lizing munosabatlari rivojlanishi bilan bog'liqligi	424
Axmediyeva Aliya Toxtarovna	
Тенденции и факторы развития пищевой промышленности в Узбекистане	432
Б. А. Хакимов	
Роль платежных систем в функционировании электронной коммерции.....	438
Бабаева Гузаль Яшиновна	
"Sirdaryo" va "Sirdaryo-Farm" erkin iqtisodiy zonasidagi xorxonalari erishgan yutuqlari, berilgan imtiyozlar va yaratilgan shart-sharoitlar to'g'risida	444
Davlayev G'olib Ashurovich	
Milliy iqtisodiyotga jalb qilingan investitsiyalarning tahlili	447
Djalilov Dostonbek Abduazizovich	
Ishlab chiqarish tafovutining Markaziy Bank monetar siyosati qarorlariga ta'siri.....	452
Duskobilov Umidjon Sharofiddinovich	
O'zbekistonda innovatsion jozibadorlik asosida oliy talim xizmatlarini rivojlantirish.....	457
Jonuzokov M. K.	
Aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruvni takomillashtirishda xorij tajribasidan foydalanish.....	461
Ismailov Allayor Rashidovich	
Особенности формирования ценовой стратегии на рынке плодоовощной продукции.....	465
Исроилов Абдурашид Абдурахманович	
Iqtisodiyotni globalashuvi sharoitida xo'jalik yurituvchi subyektlar barqarorligining nazariy metodologiyasini takomillashtirish	471
Kalandarova Nargiza Narimanovna	
Проблемы регулирования и защиты инвесторов в развитии электронной коммерции и пути их решения	475
Кенжебаева Гульфуза Рахматиллаевна	
Сущность, цели и задачи определение уровня финансовой устойчивости предприятия в современных условиях	478
Киличев А. А.	
Sug'urta tashkilotlari tomonidan taqdim etiladigan hisobotlarni xalqaro standartlarga muvofiq takomillashtirish	485
Kodirkulov Oybek Turdiboyevich	

Классификация институциональных факторов, определяющих предпринимательскую активность в Узбекистане.....	490
Курпаяниди Константин Иванович	
Ho'jalik yurituvchi subyektlarning kredit va qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligi tahlilini takomillashtirish.....	497
Mahmudova Go'zal Samadjon qizi	
Muqimiy ijodiDA milliy uyg'onish va iqtisodiy, falsafiy qarashlar	502
Muxlisa Muxitdinova	
Совершенствование управления портфелем залогов для обеспечения финансовой устойчивости: инсайты и рекомендации для Узбекистана	505
Наимов Шахрух	
Определение специфических особенностей и факторов влияющие на процесс внедрения международных требований и стандартов в коммерческих банков Республики Узбекистан.....	509
Хайдаров Зоҳир Шаривович , Каражанова Гулноза Толлиевна, Хайдари Фидои Зоҳир Зода	
Inson kapitalida mujassam bo'lgan fazilatlar, ularning jamiyat rivojlanishidagi o'rni va roli	514
Mamayunus Qarshibayevich Pardayev, Sevara Abdinazarovna Babanazarova, Mexrangiz Olimovna Mamayunusova	
Развитие рыночных отношений и усиление их влияния на рост объёмных и качественных показателей культурного туризма.....	521
Пулатова Сурайё Юлдашевна	
Основные направления цифровой трансформации в банковском секторе.....	525
Рахимова Гавхар Ойбековна	
O'zbekistonda ayollarni tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtirishda bank kreditlarining roli	530
Saidova Subhinigor Azizovna	
Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish asosida kambag'allikni qisqartirishning innovatsion yo'llari	535
Sultonov Shodiyor Abduhalilovich, Nazarov Asqar Anvar o'g'li	
Yuridik shaxslar mol-mulkiga soliq solishning o'ziga xos xususiyatlari	541
Umirov Xurshid Islomovich	
Korxonalar va tashkilotlarni modernizatsiya qilish jarayonlari.....	545
Fayziyeva Dilafuz Shuxratovna	
"Авеста" – исторический источник экономической мысли в Древней Средней Азии	549
Хакимов Назар Хакимович, Садиков Анвар Каримович	
Приоритетные направления развития теории формирования финансовой политики предприятия	555
Хамдамов С. Ф.	
Innovatsion rivojlanish sharoitida inson resurslarini strategik boshqarish.....	562
Xasanova Nafisa Shavkatovna	
Mehnat bozorida mehnat resurslaridan samarali foydalanishda yoshlar bandligini takomillashtirish.....	566
Xuvaydullayeva Iroda Xusniddin qizi	
Sanoat korxonalari faoliyati samaradorligi va raqobatbardoshligini baholashga doir uslubiy yondashuvlar.....	572
Yuldasheva Nilufar Abduvaxidovna	
Amir Temur davrida hunarmandchilik siyosatining o'ziga xos iqtisodiy xususiyatlari	578
Zikrillayev Jaxongir Sarvar o'g'li, ilmiy rahbar: Nasimov Baxtiyor Vasiyevich	
Infratuzilma obyektlari rivojlanishining turizm sohasidagi o'rni.....	583
Toyrova Amina Baxtisher qizi	
Korxonalarda moliyaviy investitsion portfelni jalb qilish va rag'batlantirishning zamonaviy shakl va usullari tahlili	588
Haydarov Humoyun Begmurod o'g'li	
Kichik biznes korxonalari raqobatbardoshligini tadqiq etishga konseptual yondashuvlar	592
K. Q. Tajibayev	
Бухгалтерский учет дебиторской и кредиторской задолженности в современной экономике	599
Камолова Феруза Кахрамоновна	

O'zbekistonda mehmonxona sohasidagi mahalliy boshqaruv tizimini takomillashtirish yo'llari.....	603
Mirzayeva Lola Shavkatovna	
Turizmni rivojlantirishda "yashi" marketingni o'rni.....	607
Normurodova Zebo Eshmaxmatovna	
Inson kapitalini boshqarishning xorij tajribasi.....	612
Ruzmetova Gulira'no Atabekovna	
Agrasanoat majmuasida oziq-ovqat mahsulotlarini yetishirish va qayta ishlashda klasterlarini rivojlantirishning xalqaro tajribalari.....	620
Salixov Sherzod Abduxakimovich	
Mamlakatimizda mehnat bozorida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish	625
Xusanova Gulsum Baxtiyorovna	
Budjetdan tashqari mablag'lar hisobi va nazoratini takomillashtirish	628
Ostonokulov Azamat Abduraimovich, Alimardonov Asrorjon Alimardonovich	
Xizmat ko'rsatish sohasida investitsion jarayonlar rivojlanishining xorij tajribasi	635
Miyassarov Davron Abdurashid o'g'li	
Xizmat ko'rsatish va servis sohasida mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini baholash ko'rsatkichlari.....	640
Muhammadamin Erdon o'gli Erdonov	
Инновационные направления развития сферы услуг как фактор экономического роста.....	644
Насиров Дилшод Фархадович	
Влияние прямых иностранных инвестиций (пии) на экономику Узбекистана	654
Юлдашев Нодирбек Сайдибурханович	
Qulay investitsiya muhiti – xorijiy investitsiyalar oqimini oshirishning asosiy omilidir.....	659
Hoshimov Jahongir Ravshanbek o'g'li	
Biznesni loyihaviy moliyalashtirish va uning asosiy yo'nalishlari.....	664
Razzakov Jasur Xamraboyevich	
Inflation and Unemployment: Evidence from Uzbekistan	670
Mahmudov Nosir, Nabiyeva Nargizaxon Nuriddin qizi	
Milliy mahsulotlarni jahon bozoriga olib chiqishda marketing strategiyalaridan foydalanish	677
Meliqulov Abduhalil Norinovich	
O'zbekistonda kichik sanoat zonalarini tashkil etish va rivojlantirishda xorij tajribalaridan foydalanishning ustuvor yo'nalishlari	683
Ortiqov Avazbek Bahrom o'g'li	
Rene Dekart va Blez Paskal ta'limotlarida ratsional g'oyalar komparativistikasi.....	689
Ruzmatova Gulnoz Miraxrarovna	
Sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishining nazariy-uslubiy asoslari.....	694
Samijonov Musobek G'ayratjon o'g'li	
The Importance of the World Trade Organisation (WTO) and Uzbekistan's Efforts to Join It.....	699
Urozaliev Elyor, Khoshimova Sevara	
Jismoniy tarbiya va sport muassasalarini moliyalashtirishdagi mavjud muammolar.....	705
Abduqaxorov Ulug'bek Abdug'aniyevich	
Yangi O'zbekistonda turizmning drayver sifatida barqaror rivojlanish yo'nalishlari	709
Tuxliyev Iskandar Suyunovich	
Mahalliy soliqlar va yig'implarning iqtisodiy mohiyati hamda ularni undirishning xususiyatlari	713
Tuychiyev Kamoliddin	
Tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari	717
Yadgarov Nodir Ravshanovich	
Organik qishloq xo'jaligiga o'tish bosqichlarining tashkiliy jihatlar va iqtisodiy asoslari.....	723
Amirqulov Shuxrat Olimovich	
Davlat xaridlari jarayonida e'tiborsiz ijrochilarni imkoniyatini cheklash masalalari	727
G'ofurov Temur Baxrom o'g'li	

O'zbekiston iqtisodiyotida investitsion loyihalarni faol tashkil etish istiqbollari	730
Utkurov Kozimjon Dilmurod o'g'li	
Iqtisodiy o'sishni ta'minlashda transport tadbirkorligi faoliyatini rivojlanish imkoniyatlari	733
M. Masharipova, I. Ruzmetova, D. Kuramboyeva	
Sug'urta faoliyatini takomillashtirishda andarrayting xizmatining o'rni	737
Qarshiyev Daniyar Eshpulatovich	
O'zbekistonda eksportni sug'urtalash mexanizmlarini yanada kengaytirish yo'nalishlari	741
Qarshiyev Keldiyor Eshpulatovich	
Kambag'allikni qisqartirishda aholini tadbirkorlikka yo'naltirish	745
Rajabboyev Muzaffar Erkaboyevich	
Yoqilg'i-energetika korxonalarining moliyaviy barqarorligining ilmiy nazariy asoslari.....	749
Xusanov Qaxramon Nishonovich	
Оценка результатов реформы бухгалтерского учета в Республике	753
Киличева Фарида Бешимовна, Ирмухамедова Муслима Дилшодовна	
Эффективность программ соответствия в различных компаниях	757
Ахмедов Бехзод Ахмедович	
Элементы системы внутреннего контроля в выбранном финансовом институте	762
Хасанов Кахрамон Ахмаджанович	
Authentic Leadership Unleashed: A Comparative Analysis of Leadership Styles.....	767
Esanova Shohida Utkirovna	
Investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalari	774
Madiyarov Sanjar Gulyamovich	
Paxta-to'qimachilik klasterlarida xarajatlar hisobining uslubiy masalalari takomillashtirish	781
Toshpo'latov Azizbek Shermuxamadovich, Umaraliyev Isomidin Ismonjon o'g'li	

INVESTITSION LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISHDAGI MOLIYAVIY RISKLARNI BOSHQARISHNING ILG'OR XORIJ TAJRIBALARI

Madiyarov Sanjar Gulyamovich

“O‘zmetkombinat” AJ Boshqaruv raisining birinchi o‘rinbosari

Annotatsiya: Mazkur maqolada investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalari yoritib berilgan. Maqolada sanoati rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy risklarni boshqarishning aniq tamoyillari va investitsion kredit oluvchilarning to'lovga qobilligini moliyaviy koeffitsiyentlar asosida baholash tizimi tahlil qilingan hamda moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalarini mamlakatimizda qo'llash bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya loyihasi, risk, moliyaviy risk, kredit riski, moliyaviy koeffitsentlar, likvidlilik, biznes reja, debitorlik qarzi, kreditorlik qarzi.

Abstract: This article describes advanced foreign experience in managing financial risks when financing investment projects. The article analyzes the specific principles of financial risk management in industrialized countries and the system for assessing the solvency of investment borrowers based on financial ratios, and also provides recommendations for the application of advanced foreign practices in financial risk management in our country.

Key words: investment project, risk, financial risk, credit risk, financial ratios, liquidity, business plan, accounts receivable, accounts payable.

Аннотация: В данной статье описан передовой зарубежный опыт управления финансовыми рисками при финансировании инвестиционных проектов. В статье анализируются специфические принципы управления финансовыми рисками в промышленно развитых странах и система оценки платежеспособности инвестиционных заемщиков на основе финансовых коэффициентов, а также даются рекомендации по применению передовой зарубежной практики управления финансовыми рисками в нашей стране.

Ключевые слова: инвестиционный проект, риск, финансовый риск, кредитный риск, финансовые коэффициенты, ликвидность, бизнес-план, дебиторская задолженность, кредиторская задолженность.

KIRISH

Har qanday iqtisodiy o'sishning asosini investitsiyalar tashkil etadi. Shuning uchun ham investitsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishning zaruriy shartlaridan biri investitsion loyihalarni moliyalashtirish samaradorligini ta'minlash hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi risklarni boshqarishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirishni, loyihalarni moliyalashtirish jarayonida korxona va tashkilotlarning samarali faoliyatni va tijorat banklarining investitsion kreditlaridan foydalanish samaradorligini oshirishni taqozo qiladi.

Ayni vaqtda, mamlakatimiz iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida investitsion loyihalarni moliyalashtirishning samaradorligini oshirishda bir qator dolzarb muammolarning mavjudligi ko'zga tashlanmoqda. Jumladan:

- xalqaro investitsion kreditlar bo'yicha muddati o'tgan qarzdorlikning o'sish tendensiyasining mavjudligi;
- ayrim investitsion loyihalarga investorlar tomonidan qilingan qo'yilmalarning valyuta riskiga uchrashi va daromad darajasining pasayayotganligi;
- chet el investitsiyalari ishtirokidagi bir qator korxonalar tomonidan ishlab chiqarilgan mahsulotlarning sotilmasdan qolayotganligi;
- ayrim regionlarda chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar faoliyatining asosiy ko'rsatkichlarining yomonlashayotganligini kuzatish mumkin.

Bu kabi muammolar, pirovard natijada, mamlakatimiz iqtisodiyotidagi investitsion loyihalarni moliyalashtirish ko'lamini va samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur muammolarni yechimi sifatida investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi moliyaviy risklarni boshqarishning ilg'or xorij tajribalarini o'rganish va ularni tadbiriq qilishning ilmiy jihatdan asoslangan yechimlarni ishlab chiqishning zarurligi ushbu maqolamiz mavzusining dolzarbligini belgilaydi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Investitsiyalar, investitsion loyixalar va ularni moliyalashtirish, investitsiyalashdagi risklar bo'yicha bir qator xorijlik va mahalliy olimlar tadqiqot olib borishgan. Ular o'z tadqiqotlarida turlicha o'zlarining nazariy qarashlarini bayon etishgan. Bizning fikrimizcha, investitsiyalar ssuda, aksiyadorlik, tadbirkorlik, pul, tovar, ishlab chiqarish kapitalidan farq qilgan holda jami risklar majmuini o'zida mujassam etadi va kapitalni yo'qotish, boy berish riskini minimallashtirishni nazarda tutadi. Kapitaldan farq qilgan holda investitsiyalar ongli ravishda aniq va aniq bo'lmagan risklar bilan bog'lanadi. Investitsiya kapitalini moliyalashtirish manbalarining turlicha nisbatlariga qarab risklar majmui ham har xil bo'ladi. Bank investitsiyalariga bank, kredit, bozor, foiz va boshqa risklar xos bo'lsa, investitsiyalarda risklar diapazoni ancha keng bo'lishi mumkin. Investitsiyalashning fundamental prinsipi diversifikatsiyalash va aniq maqsadlarga erishish uchun investitsiya kiritish maqsadlarini murosaga keltirish, muvofiqlashtirishdan iborat bo'lsa, kreditlashda esa kreditni qaytarishlik, to'lovlik kabi maqsadlar ko'zlanadi.

Investitsiyalashning asosiy maqsadi - kapitalning joriy qiymatini saqlab qolish va loyihani boshqarishda ishtirok etish yo'li bilan jamg'arishni amalga oshirishdan iborat, kredit esa bevosita boshqarishda ishtirok etmasligi ham mumkin. Ayrim tarjima nashrlarda "investitsiyalar - bu daromadlarning doiraviy aylanishiga mablag'larni qo'yish (qo'shish)dir" degan fikrlar ham uchraydi¹. Bizning nazarimizda, resurslarni band etishga bunday dinamik yondashuvlarni o'rinli deb hisoblash mumkin.

Ayrim iqtisodchilar uzoq muddatli investitsiyalar tushunchasidan foydalanganlarida kapital qo'yilmalarni nazarda tutadilar va bu bilan investitsiyalarning mazmuni va mohiyatini ochib berishni o'zlaridan soqit qiladilar². Ayrim manbalarda³ investitsiyalarni yangi korxonalarni tashkil etish, ishlab turgan korxonalarni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, ishlab chiqarishni texnik tayyorlash, foyda va boshqa pirovard natijalar, masalan, tabiat muhofazasi, ijtimoiy natijalar olish maqsadlarida loyihalarga mablag'lar kiritish tarzida izohlash ham uchraydi. Investitsiyalashga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan narsalarni sanab o'tish bilan investitsiyalarning mohiyatini aniqlab bo'lmaydi.

Investitsiyalarning qayerga yo'naltirilganini, qanday jarayonlarga birlashtirilganini va ularning maqsadlari qanday ekanligini bilgan holdagina ularning mohiyatini anglash mumkin. Investitsiyalar, bizning nazarimizda, umuman kapitalning hozirgi qiymatini saqlash va (yoki) bu qiymatni jamg'armalarni ko'paytirish maqsadlarida kapitalga aylantirish payida bo'ladi. Shu sababli, ular shu vaqt oralig'ida iste'mol qilinmaydi va muayyan muddatga konkret obyekt va jarayonlarga birlashtiriladi, ularda band qilinadi, bunda ular aniq va aniq bo'lmagan risklarga duch keladi.

J. Keyns investitsiyalarni "ushbu davrning ishlab chiqarish faoliyati natijasida kapital mulk bahosining joriy ortishi" tarzida, "ushbu davrda topilgan daromadning iste'molga ishlatilmagan qismi" tarzida ta'riflaydi⁴. Nazarimizda, bu o'rinda gap kapital mulkdan unumli foydalanish haqida bormoqdaki, bu aslida reinvestitsiyalashning o'zidir.

Turli nuqtayi nazarlar, qarashlar va talqinlarni o'rganish natijasida shunday xulosa chiqarish mumkinki, investitsiyalar o'z mablag'larini, qarzga olingan va jalb qilingan mablag'larni aniq muddatlarga muayyan jarayonlarga, aniq va aniq bo'lmagan risklar bilan bog'lashdir, bundan asosiy maqsad uning hozirgi qiymatini saqlash va jamg'armalarni amalga oshirishdan iborat. Bozor iqtisodiyotida moliyalashtirish manbalarining ishonchiligi, xavfsizligi, riskliligi, daromadliligi, likvidligi, aniq maqsadlari va ularga erishish usullari o'rtasida chambarchas aloqadorlik bor. Ko'zlangan samaraga xavfsizlik, daromadlilik, kapital o'sishi va investitsiyalar likvidligi oqilona qo'shilganda investitsiya maqsadlarini kelishtirish, murosaga keltirish orqali erishiladi.

"Risk" so'zi italyancha "risicare" so'zidan olingan bo'lib, urinmoq, jur'at qilmoq degan ma'noni anglatadi. P.G. Grabova risk tushunchasini ilmiy jihatdan tadqiq qilgan olimlardan biri bo'lib, riskni daromadlarning, resurslarning bir qismini yo'qotish xavfi sifatida talqin qiladi⁵.

Investitsion loyihalarni moliyalashtirishdagi risklar mazmuniga ko'ra moliyaviy risklar hisoblanadi. Moliyaviy risklar deganda moliyaviy resurslarni, ya'ni pul shaklidagi resurslarni yo'qotish xavfi tushuniladi. Iqtisodiy adabiyotlarda moliyaviy risk tushunchasining talqini bo'yicha munozarali fikr va mulohazalar mavjud emas.

1 Qarang: Полфреман Д., Форд Ф. Основы банковского дела. - М.: Инфра- М, 1996 (пер. с англ.), 141 bet.

2 Qarang: М.Ф. Овсийчук, Сидельникова Л.Б. Методы инвестирования капитала. - М.: Буквица, 1996, 57 bet.

3 Qarang: Золотогоров В.Г. Инвестиционное проектирование: Учебное пособие. - Мн.: ИП "Экоперспектива", 1998, 11 bet.

4 Qarang: Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. - М.: Прогресс, 1978, 117 bet.

5 Грабова П.Г. Риск в современном бизнесе.-Москва:Аланс, 1994.- с. 58.

Ammo moliyaviy risklarning tarkibi xususida iqtisodchi olimlar o'rtasida jiddiy munozaralar mavjud. Masalan, V.Moskvin moliyaviy risklarning tarkibiga inflyatsion riskni, deflyatsion riskni, valyuta riskini va likvidlilik riskini kiritadi⁶. Boshqa bir taniqli iqtisodchi olim I. Balabanova moliyaviy risklarning tarkibiga quyidagilarni kiritadi⁷:

- inflyatsion risk;
- deflyatsion risk;
- valyuta riski;
- likvidlilik riski;
- investitsion risk;
- kredit riski;
- foiz riski.

V. Shenayev va B. Irniyazovlarning fikriga ko'ra, investitsiyalarga xos bo'lgan moliyaviy risklarning asosiy turi loyihaviy risklar bo'lib, ular tarkibiga loyihalarning iqtisodiy samaradorligiga xavf soladigan, pul mablag'lari-ning oqimiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan risklar kiradi⁸.

Yuqorida bayon etilgan nazariy qoidalardan ko'rinib turibdiki, iqtisodchi olimlar o'rtasida moliyaviy risklarning tarkibi xususida yagona fikrlik mavjud emas. Lekin, shuni e'tirof etish joizki, moliyaviy risklar tarkibiga ko'pchilik iqtisodchi olimlar tomonidan (V.Moskvin, I.Balabanova, D.G'ozibekov va b.q.) moliya-pul munosabatlariga bevosita aloqador bo'lgan risk turlari kiritilgan. Shu sababli, moliyaviy risklarni tadqiq qilishda moliya-kredit munosabatlarning mohiyatidan kelib chiqish maqsadga muvofiqdir.

TAHLIL VA NATIJALAR

Rivojlangan sanoat mamlakatlarida (AQSH, Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Fransiya va Italiya) investitsion loyihalarni moliyalashtirish maqsadlariga berilgan kreditlar bo'yicha kredit riskini boshqarish bir qator aniq tamoyillarga asoslanadi. Ulardan asosiylari quyidagilardan iborat:

1. Investitsion loyihalar bo'yicha ishlab chiqilgan biznes rejalarning mukammal ishlanganligi.

Biznes rejalarning mukammal ishlanganligi uning har bir bo'limi bo'yicha investitsion risklarning to'liq hisobga olinganligida, ishlab chiqariladigan mahsulotlarni sotish strategiyasining to'g'ri tanlanganligida, investitsion loyihaning samaradorligiga ta'sir qiluvchi har bir asosiy omilning ta'sir mexanizmining inobatga olinganligida namoyon bo'ladi.

Biznes rejada mahsulot sotiladigan bozor chuqur tahlil qilingan bo'lishi lozim. Chunki rivojlangan sanoat mamlakatlarida tovarlarning taqchilligi mavjud emas, balki tovarlarni sotish muammosi mavjud. Shu sababli, mazkur mamlakatlarda investitsion loyihalar bo'yicha tuzilgan biznes rejalarda asosiy e'tibor mahsulot sotiladigan bozorlarni o'rganishga qaratiladi.

Biznes rejalardagi asosiy bo'limlardan yana biri ishlab chiqarishni tashkil etilishidir. Ishlab chiqarishning to'g'ri tashkil etilganligi pirovard natijada mahsulotlarni ishlab chiqarish xarajatlarini sezilarli darajada oshib ketishining oldini oladi. Bu esa, ularning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarda, biznes rejalarni tuzishda investitsion loyihani boshqarish samaradorligiga alohida e'tibor qaratiladi. Buning sababi shundaki, sanoati rivojlangan mamlakatlar bo'yicha amalga oshirilgan tadqiqotlarning natijalariga ko'ra, investitsion loyihalarni amalga oshirishdagi muvaffaqiyatsizliklarning 98 foizi korxonaning o'ziga bog'liq sabablar tufayli yuz bergan, 2 foizigina esa, korxona faoliyatiga bog'liq bo'lmagan omillar ta'sirida yuz bergan. AQSHda o'tkazilgan shu boradagi tadqiqotlarning natijalari investitsion loyihalarni amalga oshirishdagi muvaffaqiyatsizliklarning asosiy sabablari quyidagilardan iborat ekanligini ko'rsatdi:

- boshqaruvchilarning uquvsizligi – 45 %;
- mahsulotning ushbu assortimentini ishlab chiqarishda tajribaning yetarli emasligi – 9 %;
- boshqarish tajribasining yetishmasligi – 18 %;
- nisbiy tajriba doirasining torligi – 20 %;
- o'z majburiyatlarini bajarmaslik – 3 %;
- aldash – 2 %;
- tabiiy ofatlar – 1 %.

2. Banklar tomonidan beriladigan investitsion kreditlarning ta'minoti uchun yuqori likvidli garov obyektlarining mavjudligi.

Sanoati rivojlangan mamlakatlarning amaliyotida yuqori likvidlilik darajasiga ega bo'lgan garov obyektlari birinchi toifali garov obyektlari deb ataladi va ularga quyidagilar kiradi: yer, hukumatning qimmatli qog'ozlari,

6 V.A.Москвин. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов.-М.:ФиС, 2004.-с.69

7 И.Т.Балабанова. Риск-менеджмент.-М.:Дело, 1996.-с.с. 22-27.

8 Шенаев В., Ирнйазов Б. Проектное кредитование. Зарубежный опыт и возможности его использования в России. – Москва: Консалтбанкир, 1996. – с.53.

markaziy bankda qayta hisobga olinadigan trattelar, korxonalarning hukumat tomonidan kafolatlangan qimmatli qog'ozlari.

Amaliyotda garov obyekti sifatida yer juda qadrlanadi. Odatda, yerning bahosi doimiy ravishda o'sib boradi va u barqaror hisoblanadi. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda yerning bahosi sezilarli darajada yuqori sur'atlar bilan o'sib bormoqda, shuning uchun ham yerni garovga olish asosida kreditlash moliyalashtirishning nisbatan xavfsiz shakli hisoblanadi. Bunda banklar istalgan vaqtda garovga olingan yerni sotish yo'li bilan kredit va uning foizini undirib olishlariga qattiq ishonadilar. Lekin shuni alohida ta'kidlash lozimki, yerni garov sifatida foydalanish uchun huquqiy asoslar yetarli bo'lishi lozim.

Hukumatning qimmatli qog'ozlari dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida yuqori likvidli garov obyektlari sifatida tijorat banklari tomonidan tan olinadi. Lekin, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda, masalan, Braziliya, Argentina va Rossiya davlatlarida hukumatning qimmatli qog'ozlariga nisbatan sezilarli darajada ishonchsizlik kayfiyati mavjud. Bu kayfiyat ushbu mamlakatlar hukumatlarining defolt holatlariga yo'l qo'yganligi bilan izohlanadi. Lekin bunday davlatlar ko'pchilikni tashkil etmaydi.

Markaziy bankda qayta hisobga olinadigan trattelar, shubhasiz, yuqori likvidlilik xususiyatiga egadir. Chunki tijorat banki Markaziy bankdan o'ziga ajratilgan qayta hisobga olish kontengenti doirasida istalgan vaqtda trattelarni topshirib, pul mablag'lari olishi mumkin. Markaziy bank esa, odatda, to'lovga qobil subyekt hisoblanadi.

Rivojlangan xorijiy davlatlar amaliyotida, xususan, G'arbiy Yevropa davlatlari xo'jalik amaliyotida sanoat korxonalarining hukumat tomonidan kafolatlangan obligatsiyalari mavjuddir. Har qanday qimmatli qog'ozning to'lovini hukumat tomonidan kafolatlanishi uning likvidlilik darajasini oshiradi.

Rivojlangan mamlakatlarning fond bozorida tijorat banklari qimmatli qog'ozlarni emissiya qilish bo'yicha hukumatdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Tijorat banklari to'lovga qobillik nuqtai-nazardan korporatsiyalarga nisbatan ustuvor mavqega egadir. Tijorat banklarining kredit riskini kamaytirishda garov ta'minoti muhim rol o'ynaydi. Bunda asosiy e'tibor bank kreditlari uchun garov sifatida qabul qilinayotgan obyektlarning likvidlilik darajasiga qaratiladi.

- Investitsion kredit oluvchilarning to'lovga qobilligini moliyaviy koeffitsiyentlar asosida baholash tizimining takomillashganligi.

Rivojlangan sanoat mamlakatlarida investitsion kredit oluvchilarning to'lovga qobilligini moliyaviy koeffitsiyentlar asosida baholash tizimi o'z ichiga quyidagi koeffitsiyentlarni oladi:

- Debitor qarzdorlikni koplashning o'rtacha muddati (DKKUM).**

Ushbu ko'rsatkich quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$DKKUM = \frac{\text{Debitor qarzdorlik} \times \text{Yildagi kunlar soni}}{\text{Tovarlarni kreditga sotishning o'rtacha yillik miqdori}}$$

Ushbu ko'rsatkich debitorlar to'lanmaydigan o'rtacha kunlar sonini ko'rsatadi.

- Debitor qarzdorlikni aylanish koeffitsiyenti (DKAK).**

Bu ko'rsatkich quyidagi formula yordamida hisoblanadi.

$$DKAK = \frac{\text{Yil davomida tovarlarni kreditga sotish hajmi}}{\text{Debitor qarzdorlik}}$$

Ushbu koeffitsiyentlar bir-biriga teskari hisoblanadi. Shu sababli mazkur ikkala koeffitsiyentdan birini qo'llash ham kifoya qiladi. Agar tahlil qilinayotgan davr mobaynida kreditga sotilgan tovarlar miqdori ma'lum bo'lmasa, unda sotilgan tovarlar umumiy miqdorini ishlatish mumkin. Odatda, hisob-kitoblarda debitor qarzdorlikning yil oxiridagi so'mmasi olinadi. Lekin, shunday korxonalar borki, ularda debitor qarzdorlikning o'sishi moliyaviy yilning ma'lum davrida ko'zatiladi. Bunday sharoitda debitor qarzdorlikni yil oxiriga olish noto'g'ridir, balki uning o'rtacha miqdorini har oyning oxirgi kuniga olish lozim. Agar yil davomida tovarlarni sotishning sezilarli darajada o'sishi kuzatilsa, debitor qarzdorlikning yil oxiridagi qoldig'i sotish hajmiga nisbatan noreal tarzda katta bo'ladi. Buning natijasida debitor qarzdorlikni koplashning o'rtacha davri soxta tasavvur beradi, bunday sharoitda debitor qarzdorlikning yil boshidagi va yil oxiridagi qoldig'ining o'rtacha miqdorini olish maqsadga muvofiqdir.

- Kreditor qarzdorlikni qoplash muddati (KKKM).**

$$KKKM = \frac{\text{Qisqa muddatli kreditor qarzdorlik} \times 365}{\text{Xarid bo'yicha xarajatlar}}$$

Agar xarid to'g'risida ma'lumot olishning imkoni bo'lmasa, u holda bir yil davomida sotilgan tovarlarning tannarxini olish mumkin. Masalan, savdo shahobchalarida sotilgan tovarlarning tannarxi xarid xarajatlari miqdoriga to'g'ri keladi. Tovar ishlab chiqaruvchilarda esa tannarxga yangi qiymat qo'shiladi, shu boisdan, sotilgan mahsulot tannarxini xarid xarajatlari bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Shuning uchun ham mazkur koeffitsiyentni hisoblaganda imkoniyat qadar xarid xarajatlari to'g'risida to'liq ma'lumot olish zarur. Agar korxonada mazkur koeffitsiyent o'rtacha tarmoq ko'rsatkichidan yuqori bo'lsa, mijozning o'z majburiyatini vaqtida bajarmaslik ehtimoli yuqori hisoblanadi.

4. Zahiralarining aylanish koeffitsiyenti (ZAK).

Mazkur koeffitsiyent quyidagi tartibda hisoblanadi.

$$KKUM = \frac{\text{Sotilgan mahsulotning tannarxi}}{\text{Zahiralarining o'rtacha qiymati}}$$

Kasrning sur'atidagi miqdor, odatda, bir yil uchun olinadi. Kasrning maxrajidagi miqdor esa, zahiralarining yil boshidagi va yil oxiridagi qoldig'ining o'rtachasi sifatida olinadi.

Agar korxonaning faoliyati mavsumiy xarakterga ega bo'lsa, u holda zahiralarining o'rtacha qiymatini hisoblashning murakkab usulidan foydalaniladi. Zahiralarining aylanish koeffitsiyenti tovarlarni sotilishi natijasida zahiraning debitor qarzdorlikka aylanish tezligini ko'rsatadi. Bu koeffitsiyentni baholash uchun uni o'rtacha tarmoq ko'rsatkichi bilan taqqoslash, shuningdek, uning oldingi davrdagi darajalari bilan taqqoslash zarur.

Odatda zahiralar qanchalik tez aylansa, ularni boshqarish samaradorligi shunchalik yuqori baholanadi. Lekin bu ko'rsatkichdan foydalanishda ehtiyotkorroq bo'lmoq lozim. Chunki bu ko'rsatkichning past darajasi zahiralarini sekin aylanishi yoki ularning ma'lum qismini eskirishi oqibati bo'lishi mumkin.

Eskirishni chiqarib tashlash ombordagi mahsulotlarni qayta baholashga olib kelishi mumkin, bu esa, o'z navbatida, zahiralariga likvidli aktiv sifatida qarash imkonini bermaydi. Shuning uchun ham aylanish koeffitsiyentini zahiralarining ayrim elementlariga nisbatan qo'llash orqali undan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin.

5. Uzoq muddatli qarzdorlik koeffitsiyenti (UMKK).

Ushbu koeffitsiyent quyidagi formula asosida hisoblanadi:

$$UMKK = \frac{\text{Uzoq muddatli kreditor qarzdorlik}}{\text{Kapitallashgan mablag'larning umumiy hajmi}}$$

Kapitallashgan mablag'larning umumiy hajmi deganda uzoq muddatli kreditor qarzdorlik bilan o'z kapitalining yig'indisi tushuniladi. Ushbu ko'rsatkich korxona kapitalining tarkibida uzoq muddatli majburiyatlarning salmog'i to'g'risida ma'lumot beradi. Agar korxonada nomoddiy aktivlarning qiymati sezilarli darajada katta bo'lsa ularning miqdori kapital qiymatidan chegirib tashlanadi. Ayrim hollarda imtiyozli aksiyalar kapitalning elementi sifatida emas, balki qarz majburiyati sifatida qaraladi. Chunki bu aksiyalar boshqa aksiyalarga nisbatan ustuvor talab qilish huquqini beradi.

6. Pul oqimi darajasi ko'rsatkichi (PODK).

Ushbu ko'rsatkich quyidagi tartibda hisoblanadi:

$$PODK = \frac{\text{Pul oqimi}}{\text{Kreditor qarzdorlikning umumiy miqdori}}$$

Mazkur ko'rsatkich korxonaning o'z qarzlarini to'lay olish mezonini hisoblanadi. Pul oqimining miqdori korxonaning xo'jalik faoliyati natijasida olgan pul mablag'lari sifatida aniqlanadi. Agar korxona rentabelli bo'lsa, u holda pul oqimi sof foyda va amortizatsiya miqdoridan iborat bo'ladi.

Mazkur koeffitsiyent korxonaning obligatsiyalarini o'rganishda juda qo'l keladi, lekin respublikamizda korxonalarning obligatsiyalari mavjud emas.

7. Ta'minlanganlik koeffitsiyenti (TK).

Ushbu koeffitsiyent quyidagicha hisoblanadi:

$$TK = \frac{\text{Soliqlar va foizlarni to'lashgacha bo'lgan sof foyda} + \text{Amortizatsiya}}{\text{Foizli to'lovlar} + \text{Asosiy qarz summasini to'lash}}$$

Mazkur ko'rsatkich korxonaning kredit to'lovlari bo'yicha o'z majburiyatlarini bajarish imkoniyatini obyektiv tarzda ko'rsatadi. Bunda soliq stavkalarining o'zgarishi korxonaning likvidiligi o'zgarishiga sabab bo'lishi mumkin.

8. Yalpi foyda koeffitsiyenti (YAFK).

Bu koeffitsiyent quyidagi formula asosida hisoblanadi.

$$\text{YAFK} = \frac{\text{Sotishdan olingan tushum} - \text{Sotilgan mahsulot tannarxi}}{\text{Sotishdan olingan tushum}}$$

Mazkur koeffitsiyent korxona xo'jalik faoliyatining samaradorligi to'g'risida, bahoning shakllanish jarayoni to'g'risida xulosa chiqarish imkonini beradi.

9. Sof foyda koeffitsiyenti (SFK).

Bu koeffitsiyent quyidagicha hisoblanadi:

$$\text{SFK} = \frac{\text{Soliqlar to'lashdan keyingi sof foyda}}{\text{Sotishdan olingan tushum}}$$

Mazkur koeffitsiyent korxona xo'jalik faoliyatining nisbiy samaradorligi xususida xulosa chiqarish imkonini beradi. Uni baholash uchun o'rtacha tarmoq ko'rsatkichi bilan solishtirish lozim. Agar bu ko'rsatkichdan yuqori bo'lsa, korxonaning rentabellik darajasi yuqori hisoblanadi.

10. Aktivlarning aylanish koeffitsiyenti (AAK).

$$\text{AAK} = \frac{\text{Sotishdan olingan tushum}}{\text{Moddiy aktivlarning umumiy miqdori}}$$

Mazkur koeffitsiyent korxonani o'z resurslaridan samarali foydalanish darajasini ko'rsatadi. Uni baholash uchun o'rtacha tarmoq ko'rsatkichi bilan solishtirish lozim.

Rivojlangan davlatlarda investitsion risklarning darajasini pasaytirishning muhim vositasi sifatida kompaniyalarni ISO 9000 standarti bo'yicha xalqaro sertifikatlashdan foydalanilmoqda. Bunday sertifikatlarni beruvchi nufuzli xalqaro kompaniyalarga quyidagilar kiradi:

- ABS Quality Evaluations (Buyuk Britaniya).
- Veritas Quality International (Fransiya).
- Det Norske Veritas (Norvegiya).
- Germanischer Lloyd (Germaniya).
- Lloyds Register Quality Assurance (Buyuk Britaniya).
- SGS International Certification Services (Shveysariya).
- NUV Zeertifizierungsgemeinschaft (Germaniya).

Mazkur kompaniyalar tomonidan beriladigan sifat sertifikatlari dunyoning ko'plab mamlakatlarida amal qiladi, ya'ni tan olingan. Hozirgi davrda AQSH va G'arbiy Yevropada kompaniyalarning kamida 80 foizi sertifikatlashgan. Xitoyda esa, sertifikatlashgan korxonalarning salmog'i 40 foizga yetdi⁹.

Germaniya, Avstriya va Shveysariya mamlakatlarining tijorat banklari tomonidan Sharqiy Yevropa mamlakatlarida amalga oshirilgan investitsion loyihalarni kreditlashda investitsion risklardan himoyalaniish maqsadida quyidagi ikki usuldan keng ko'lamda foydalanilgan:

1. Berilgan investitsion kreditlar bo'yicha kredit riskining darajasini pasaytirish maqsadida Sharqiy Yevropa mamlakatlari hukumatlarining kafolatlari olingan.
2. Berilgan investitsion kreditlar bo'yicha valyuta riskining darajasini pasaytirish maqsadida forvard valyuta shartnomalari tuzish usulidan foydalanilgan.

Xalqaro kreditlar bergan tijorat banklari qaytariladigan kredit va unga hisoblangan foiz summasiga boshqa tijorat banklari bilan forvard shartnomalari tuzishdi. Forvard shartnomasi tuzilayotgan paytda valyuta kursi belgilab qo'yilgan va bu kurs shartnoma ijro etilgunga qadar o'zgarmasdan qolgan.

Yetakchi industrial davlatlarning markaziy banklarining diskont stavkalarining o'zgarishi investitsion oqimlarning harakatidagi moliyaviy risklarni kuchayishiga sabab bo'lmoqda.

Bugungi kunda Yevropa Markaziy banki yevrohududdagi asosiy bank foiz stavkalarini ko'tarish bo'yicha izlanishlar olib bormoqda, lekin mazkur ishning amalga oshirish muddati aniq emas. Biroq shu vaqtning o'zida Yevropa Iqtisodiy Hamkorlik va Rivojlanish Tashkiloti kelajakda bank foiz stavkalarini tushirishni talab qilmoqda.

9 В.А.Москвин. Управление рисками при реализации инвестиционных проектов.-М.:ФИС, 2004. – с.174

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, rivojlangan xorijiy mamlakatlarda investitsion loyihalarni moliyalashtirishda yuzaga keladigan moliyaviy risklarni boshqarishning mukammal ishlab chiqilgan tizimi shakllantirilgan bo'lib, ulardan O'zbekiston Respublikasi amaliyotida foydalanish yo'llarini ishlab chiqish muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Olib borilgan tadqiqotlar asosida aytishimiz mumkinki, sifat sertifikatlarini olish korxonalarini jahon bozorlariga chiqishiga imkon beradi, ularning tovarlarini sotilishini tezlashtiradi. Xalqaro amaliyot tajribalarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, faqat reputatsiyasi (nufuzi) yuqori bo'lgan kompaniyalarning sifat sertifikatlaridan foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Masalan, Rossiyada bir qator investitsion loyihalar bo'yicha sifat sertifikatlaridan foydalanish kutilgan natijani bermadi, ya'ni yetkazib berilgan investitsion tovarlarning haqiqatdagi sifati sertifikatlarda ko'rsatilgan sifat ko'rsatkichlariga mos kelmadi. Buning natijasida mazkur investitsion loyihalarni moliyalashtirish maqsadlariga berilgan kreditlar o'zini oqlamadi.

Bizning fikrimizcha, investitsion loyihalar bo'yicha ishlab chiqilgan biznes rejalarning mukammal ishlanganligi, investitsion kredit oluvchilarning to'lovga qobilligini moliyaviy koeffitsiyentlar asosida baholash tizimini mamlakatimizda investitsiya loyihalarini moliyalashtirish jarayonida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ендовицкий Д.А. "Комплексный анализ и контроль инвестиционной деятельности: методология и практика"// Под.ред. Л.Т. Гилеровской. М.: Финансы и статистика. —2001г. —345 с.
2. Мазур И.И., Шапиро В.Д. и друг. "Управления проектами". Справочное пособие. М.: Высшая школа. —2001г.— 435 с
3. Karimov N. G'. Investitsiyalarni loyihaviy moliyalashtirish. "Bozor pul va kredit", —2000. —5-son.
4. Karimov N.G'. "Xorijiy investorlar ishtirokidagi loyihalarni moliyalashtirish". —BPK. —6/2001y.
5. G'ozibekov D. G'. Investitsiyalarni moliyalashtirish masalalari. T.: "Moliya" nashriyoti, —2003 yil. —332 bet.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 1

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

"Yashil" iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali

O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro'yxatdan o'tkazilgan.